

למה אנחנו שובתים?

עיסוק בשביתת האדם דרך עיון במחלוקת בית הלל ובית שמאי בשביתת הכלים / אמיתי ליפשיץ

- ❖ פתיחה
- ❖ פרק א: מכילתא דרשב"י – שבת לה' או שבת כמו ה'
- ❖ פרק ב: תוספתא וירושלמי – שבת לאדם או שבת במרחב הזמן
- ❖ פרק ג: בבלי – מנוחת האדם, פיזי ומטאפיזי
 - ג.1. מכילתא דר' ישמעאל
 - ג.2. גמרא
 - ג.3. ראשונים
- ❖ סיכום

פתיחה

בפרק א של מסכת שבת יש סדרת מחלוקות של בית הלל ובית שמאי על פעולות הנעשות מאליהן ביום השבת:

בית שמאי אומרים אין שורין דיו וסממנים וכרשינים אלא כדי שישורו מבעוד יום ובית הלל מתירין.

בית שמאי אומרים אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהילו מבעוד יום ולא את הצמר ליורה אלא כדי שיקלוט העין ובית הלל מתירין בית שמאי אומרים אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום ובית הלל מתירין.

בית שמאי אומרים אין מוכרין לעובד כוכבים ואין טוענין עמו ואין מגביהין עליו אלא כדי שיגיע למקום קרוב ובית הלל מתירין.

בית שמאי אומרים אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס עובד כוכבים אלא כדי שיעשו מבעוד יום ובכולן בית הלל מתירין עם השמש (משנה, שבת א, ה-ח).

מהמשניות עולה שהמחלוקת היא בשני נושאים, בשביתת כלים ובשביתת גוי¹. ננסה במאמר זה להציע אפשרויות שונות להבנת המחלוקת, מה טעם החמרת ב"ש? למה ב"ה לא מחמירים כמותם? והאם בשני הנושאים יסוד המחלוקת הוא אחד, או ששביתת כלים לחוד ושביתת גוי לחוד?

הרקע למחלוקת: רובו של הפרק עוסק במלאכות שאסור להתחיל ביום השישי סמוך לשבת, ומתוך עיסוק זה בהלכות היום השישי ניגשים אל מחלוקת הבתים. ניגע בנושא זה בהמשך.

פרק א: מכילתא דרשב"י – שבת לה' או שבת כמו ה'

נפתח בהצגת המחלוקת כפי שהיא מופיעה במכילתא:

ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך – זו היא שבית שמאי אומרין אין שורין דיו וסמנין וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום: ואין פורשין מצודות חיה ועופות אלא כדי שיצודו מבעוד יום: ואין טוענין בקורת בית הבד ובעיגולי הגת אלא כדי שיזובו מבעוד יום: ואין פותקין מים לגנות אלא כדי שתתמלא מבעוד יום: ואין נותנין בשר בצל וביצה על גבי האש ולא תבשיל לתוך התנור אלא כדי שיצולו מבעוד יום ובית הלל מתירין בכולן אלא שבית שמאי אומרין ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת: ובית הלל אומרין ששת ימים תעבד עושה אתה כל ששה ושאר מלאכתך היא נעשית מאליה בשבת (מכילתא, שמות כ, ח).

היקף המחלוקת כאן הוא הגדול ביותר מבין כל המקורות המציגים את המחלוקת, במכילתא המחלוקת מוחלטת – גם על קורות בית הבד ובישול בשר, בצל וביצה, עליהם יש הסכמה כפי שנראה במקורות הבאים. המכילתא דורשת את הפסוקים מעשרת הדברות, שם כתוב "שבת לה' אלוקיך"²; ב"ש לומדים מביטוי ייחודי זה

¹ כפי שמסבירים התוספות, ד"ה "ולבית שמאי".

² זכור את יום השבת לקדשו. ששית ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לי' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ובהמתך וגרך אשר בשעריך. כי ששית ימים

שהשבתה היא טוטאלית כי עיקרה לא באדם אלא בה', תוקפה מגיע מבריאת העולם. כל המציאות מחויבת לשבות כי השבת כלל אינה קשורה באדם, היא לה', וכל הבריאה מחויבת לשמוע לו. גם המשניות הבאות העוסקות בשביתת הגוי נובעות מאותו הטעם – הכל צריך לשבות, והיהודי אחראי לשביתה לה' של כל מה ששייך לו.

אפשר להציע שב"ה תופסים את העבודה כערך, אולי אפילו מעין ציווי. אולי ככה הם קוראים את הפסוק "ששת ימים תעבוד", יש עניין בעבודה. ערך העבודה קיים תמיד, 24/7, אך האדם צווה לעבוד שישה ימים ולשבות בשביעי; השביתה היא דין ב"גברא", וביום השביעי היא גוברת על ערך העבודה – רק ביום השביעי, ורק על האדם עצמו. שאר המלאכות מותרות, הן מלאכות שעושה האדם ביום השישי והן מלאכות הכלים ביום השביעי.

בפסוקים הבאים כתוב על שביתת הקב"ה בבריאת העולם,³ אנחנו מצווים לשבות בדיוק כמו שהקב"ה שבת אז-בבריאת העולם הקב"ה שבת בעצמו ביום השביעי, אך מלאכתו, הבריאה, הדומם החי והצומח, המשיכו להתקדם ולהתפתח, הם לא שבתו. ב"ה קובעים את השבת של היהודי בהקבלה לתיאור זה של שבת הבריאה, אנחנו מצווים לפעול ולבנות שישה ימים כמו שהוא ברא עולם בשישה ימים, ולשבות כמו שהוא שבת; וכמו שרק הוא שבת, כך גם היהודי עצמו בלבד ישבות, אך שאר המציאות – אפילו זו שבזיקה אליו – לא חייבת לשבות.

מחלוקת זו של ב"ש וב"ה קשורה לגמרא בכיצה (טז ע"א), המספרת על שמאי הזקן, שהיה רואה בהמה יפה בימות השבוע והיה שומרה לשבת, ואילו הלל היה אוכלה באותו יום. רואים ששמאי רואה ערך שולי בימות החול ביחס לשבת, ולכן בהתנגשות של מצוות השבת ועשיית החול – השביתה מנצחת. הלל מעריך מחד את ימי המעשה ואת תיקון העולם, ומאידך צריך האדם לשמור את מצוות התורה

עֲשֵׂה י"י אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בִּרְךְ יְקִיָּק אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ (שמות כ, 1-2).

³ הערה 2 לעיל.

לשבות. לכן הוא תומך בעשייה בששת ימי המעשה ללא הגבלות, ורק ביום השביעי ישבות האדם, ואם מלאכתו מימות המעשה פועלת גם בשבת בלי שהוא יפעל בידיים – מה טוב. גם העולם מתקדם ומתפתח בעזרת מלאכות האדם, ומצד שני היהודי עצמו שובת כמו שצריך, כמו הקב"ה בבריאת העולם.

המחלוקת אינה נוגעת רק לשביתת כלים, היא מוחלטת: אליבא דב"ש אין מקום בכלל לעשייה ביום השביעי, השבת היא לה' ותוקפה מגיע באופן ישיר משביתתו, ולכן הכול בהדממה, שום דבר לא יכול להתקדם, לא אני ולא הכלים שלי בחצר, ולא כליי שאצל הגוי, כל המציאות שומרת על קדושת היום השביעי. בית הלל רואים ערך בששת ימי המעשה, וכמו שביתתו של הקב"ה בבריאת העולם: רק הוא ולא הבריאה, כך גם היהודי שובת, הוא ולא כל הבריאה, הדין הוא בגברא.

המחלוקת היא ביחס של ששת ימי המעשה (עולם החול) והיום השביעי (עולם הקדושה). בית שמאי מציבים תפיסה שבה כל המציאות מכוונת אל תכלית אחת ברורה- אל מרחב הקודש. בית הלל מציעים שיש ערך גם בעשייה בימות החול, בתיקון העולם הזה מתוך הידמות לקב"ה שברא את העולם. במילים אחרות, שבת לה', או שבת כמו ה'. אין ערך בעשייה ובימי המעשה, או שיש ערך בעשייה ובימי המעשה.

אפשר להוסיף עוד מקור מעניין במכילתא דרשב"י, המציג תפיסה אחרת של השבת, וטענה אחרת בדיון על שביתת הכלים:

למען ינוח שורך וחמורך – מלמד שאתה מצווה על שביתת בהמה ואי אתה מצווה על שביתת הכלים (שמות כג, יב).

דרשת המכילתא נאמנת לפשט הפסוק, ומובנת מתוך הקשרו המלא בפרק העוסק כולו בדיני בין אדם לחברו.⁴ עולה מהפסוק שבמצוות השבת יש יסוד חברתי, סוציאלי הדואג למעמד הפועלים, וכך גם הפרק כולו, עוסק בדינים של חברה תקינה (איסור לקיחת שוחד, איסור להטות משפט, איסור לשקר..). ואם אכן טעם

⁴ למשל: "לא תשא שמע שוא אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס: לא תהיה אהרי רבים לרעת ולא תענה על רב לנטת אהרי רבים להטת: ודל לא תהדר בריבו וגו'".

ציווי השבת הוא חברתי, ותפקיד השבת הוא לדאוג לחברה החלשה, ברור למה אין מקום לציווי על שיבתת הכלים-הם לא צריכים תנאי עבודה נוחים, יום מנוחה לא רלוונטי עבורם.⁵

פרק ב: תוספתא וירושלמי – שבת לאדם או שבת במרחב הזמן

נעבור לראות את המחלוקת כפי שמופיעה בתוספתא ובירושלמי:

אמרו בית שמיי לבית הלל, אין אתם מודין שאין צולין בשר בצל וביצה בערב שבת עם חשיכה אלא כדי שיצולו, אף דיו סמנין וכרשנין כיוצא בהן. אמרו להן בית הלל, אי אתם מודין שטוענין קורות בית הבד ותולין עגולי הגת ערב שבת עם חשיכה, אף דיו סמנין וכרשנין כיוצא בהן. אילו עמדו בתשובתן ואילו עמדו בתשובתן, אלא שבית שמיי אומ' ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך שתהא כל מלאכתך גמורה מערב שבת, ובית הלל או' ששת ימים תעבד, מלאכה עושה אתה כל ששה. (תוספתא שבת א, כ-כא).

הדרשה של התוספתא היא כמו דרשת המכילתא, הלימוד של בית הלל ושל בית שמאי הוא אותו לימוד, אך יש הבדל בהיקף המחלוקת: בית הלל מודים בבישול בשר, בצל וביצה שצריך שייצלו מבעוד יום, ובית שמאי מודים בקורות בית הבד ובעיגולי הדבילה שמותר לטעון אותם סמוך לשבת עם חשיכה. המחלוקת נשארת בדיו סמנין וכרשנין, כמו במשנה. אפשר להסביר שטעם המחלוקת בתוספתא הוא כמו הטעם שהצענו במכילתא, שכן הדרשה היא אותה דרשה, ואפשר לחבר את המחלוקת המובאת בתוספתא למחלוקת המובאת בירושלמי, שכן גם בו כפי שנראה קיימת הסכמה באותן ההלכות. בכל מקרה, המחלוקת בתוספתא קרובה

⁵ מעניין שדווקא הציווי החברתי יוצר חלוקה למעמדות. מתוך דאגה לחלש מודגש שהוא חלש, מתוך שיקולים סוציאליים חברתיים נוצרת היררכיה: האדם, מתחתיו שורו וחמורו, בן האמה והגר, ומתחתם הכלים. לעומת זאת, בציווי השבת בשמות כ, שתוקפו וטעמו הוא שביתת הקב"ה בבריאת העולם, לא מופיע זכר לשיקול חברתי-מוסרי, השבת יוצרת חברה שוויונית. אל מול ה' כל המציאות אותו הדבר, אין חלוקה למעמדות, כולם שובתים ביחד בדיוק את אותה השביתה ומאותו הטעם, כולם מחויבים באותה המידה לקדושה שה' הנכיח בזמן.

להיות מוחלטת, היא לא תלויה בדין שביתת כלים דווקא, היא כוללת יותר ומסבירה גם את המחלוקת במשניות העוסקות בגוי.

בירושלמי נראה דרשה אחרת מפסוקים אחרים, אך כמו שאמרנו, היקף המחלוקת דומה לזה שבתוספתא:

מתני' ב"ש אומרים אין שורין דיו וסממנים וכרשינן אלא כדי שישורו מבעוד יום וב"ה מתיירין: גמ' ומה טעמהוהן דבית שמאי ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך.⁶ כל מלאכתך גומרה מבעוד יום. ומה טעמהוהן דב"ה ששת ימים תעשה מעשיך וביום.⁷ מה מקיימין ב"ה טעמון דבית שמאי ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך בעובדי בידן. ומה מקיימין ב"ש טעמון דב"ה ששת ימים תעשה מעשיך וביום כהדא דתני פותקין אמת המים לגינה מערב שבת והיא שותה והולכת בשבת. נותנין קילורית על גבי העין מע"ש והיא מתרפא והולכת בשבת. נותנין רטייה על גבי מכה מע"ש והיא מתרפא והולכת בשבת. נותנין מגמר תחת הכלים מע"ש והן מתעשנין והולכין בשבת. נותנין גפרית תחת הכלים מע"ש והן מתגפרין והולכין בשבת. אין נותנין חיטים לריחים של מים אלא כדי שיטחנו כל צורכן מבע"י [...]

ב"ש אמרו לב"ה דבר אחד ולא יכלו להשיבן. ב"ה אמרו לב"ש דבר אחד ולא יכלו להשיבן. אמרו להן ב"ה לב"ש. אין אתם מודין לנו שטוענין קורת בית הבד ובעיגולי הגת עם חשיכה. ולא יכלו להשיבן. א"ר זעירא אילולא דלא מעלה רישי ביני ארייותא הוינא אמר טעמא. תמן כבר נעקרה כל טיפה וטיפה ממקומה. הכא מה אית לך מימר.

ב"ש אמרו לב"ה דבר אחד ולא יכלו להשיבן. אמרו בית שמאי לבית הלל אין אתם מודין לנו שאין צולין בשר בצל וביצה אלא כדי שיצולו כל צורכן מבעוד יום ולא יכלו להשיבן. א"ר זעירא אילולי דלא מעלה רישי ביני ארייותא הוינא אמר טעמא. תמן בצל בשר וביצה דרכן להתהפך. הכא מה אית לך מימר (ירושלמי, שבת א, ה).

הירושלמי פותח בהסבר הדרשות: בית שמאי לומדים מציווי השבת בשמות כ, שם היסוד המרכזי הוא "שבת לה" המוחלטת כמו שהסברנו בעקבות המכילתא. בית

⁶ שמות כ, ט.

⁷ שמות כג, יב.

הלל דורשים את הפסוק בשמות כג, שם טעם ציווי השביתה הוא חברתי, דאגה למעמד הפועלים, ולכן אין עניין בשביתת הכלים, הם לא צריכים תנאי עבודה נוחים.

בהמשך הירושלמי מביא את התחום שבו אין מחלוקת, כמו בתוספתא: יש דבר אחד שב"ה לא יכלו להשיב לב"ש, בו הם הסכימו איתם - בישול ביצה, בשר ובצל. ר' זעירא נותן טעם לדבר: כי יש חשש שאדם יהפוך אותם בידיים ויעבור בעצמו על איסור בישול. ויש דבר אחד שב"ש לא יכלו להשיב לב"ה, שם הם הסכימו איתם - קורות בית הבד. ר' זעירא נותן טעם: כי כל הטיפות נעקרו מערב שבת, אין שום פעולה בשבת.

מה טעם המחלוקת? ב"ה שמים דגש ברור על שביתת האדם. את הפסוק שב"ש מביאים לשיטתם הם מעמידים במקרה של "עובדי ביידן" – הפסוק מתכוון לאסור עבודה בשבת בידי האדם. כך גם עולה מהסברה של ר' זעירא – ב"ה מסכימים שאסור לבשל בשר, בצל וביצה סמוך לשבת בלי שיוכנו מבעוד יום, כי יש חשש שמא האדם יבוא לסובב אותם ולבשל בעצמו, לעשות מלאכה בעצמו.

ב"ש מבינים שהשביתה היא לא רק בפעולות האדם, הם מדגישים בדרשת הפסוקים את היום השביעי אל מול ששת ימי המעשה. שבת היא יום של שביתה, וככזאת היא קיימת בכל המרחב, לא רק בפעולות האדם. הציווי הוא במרחב הזמן ולא רק מצומצם במרחב האנושי. לפי ר' זעירא, בית שמאי מתירים להניח את קורות בית הבד כי כול טיפה וטיפה כבר נעקרה ממקומה ביום השישי, אין שום פעולה בשבת. אבל אם הייתה מתרחשת פעולה כלשהי ביום השביעי, הם היו אוסרים. הקדושה היא במרחב הזמן, ביום השביעי הכל נח. לפי זה אפשר להבין גם את טעם ב"ש באיסורים הנוגעים לשביתת הגוי – לא רק היהודי נח, אלא כול המציאות שבזיקה אליו נחה, כי ביום השביעי הכול נח.⁸

⁸ ברור שגם לשיטת ב"ש אין הכוונה שכול המציאות שוכתת וגם גוי, הרי ידוע שגוי ששוכת חייב מיתה. הכוונה לכול המרחב שבזיקה ליהודי.

נדייק את הדברים: ב"ש מודים לב"ה שפותקין את המים, מניחים קילורית ורטיה, ונותנים גופרית ומוגמר. למה במקרים האלו ב"ש לא אוסרים? לפי הפרשנות שהצענו לשיטתם, היו אמורים לאסור גם את המקרים האלו, הרי הם יוצרים התרחשות ב"יום השביעי"! אם ניקח את שיטת ב"ש כמו שהצענו עד הקצה, נבין שהיא אבסורדית, ולכן היא חייבת להיות מתונה יותר – למה מותר לשתול עץ ביום ראשון, אם הוא ימשיך בצמיחה גם בשבת? הרי גם זה יוצר פגיעה בקדושת היום השביעי! ברור לכולם שלא נאסור שתילת עץ ביום ראשון, הצמיחה שלו בשבת היא כבר חלק מהחוקיות הטבעית ולא "מלאכה".⁹ הטבע לא שובת, כמו שהעצים לא שבתו כשהקב"ה שבת ביום השביעי בבריאת העולם. באותו כיוון נסביר גם את המקרים המובאים בברייתא: הפעולות האלה טבעיות לחלוטין. לדוגמה, המים הזורמים בגינה זורמים מאליהם, בהתאם לחוק הכבידה, באופן טבעי. כשהקב"ה שבת ביום השביעי, קידש אותו ובירך אותו, הוא קידש את היום מעל לטבע, ולכן הטבע עצמו לא חלק מהשבתה. כשאנו אומרים שהיום השביעי מקודש אנו מתכוונים שהוא חורג מהטבעיות, לכן בטח שדבר טבעי לגמרי לא שובת, אין אפשרות שיחרוג מעבר לעצמו.

אם כן, בירושלמי המחלוקת גדולה מסוגיית שביתת כלים, אך אין היא מוחלטת כמו במכילתא דרשב"י. בית הלל לא אוסרים מלאכות הנעשות מאליהן כי השבת היא יום בו האדם נח, וההלכה מתעניינת רק במה שמפריע למנוחת היהודי ולא בדברים המתקדמים מאליהם; ובית שמאי אוסרים כי היום קדוש, חידוש מצוות השבת הוא שיש קדושה במרחב הזמן, ולכן כל מלאכה הנעשית ביום פוגעת בקדושתו.

לסיכום: ב"ה וב"ש חלוקים בהגדרת תחום מצוות השבת, האם עיקר הציווי מכוון לאדם, או אל מרחב הזמן.

⁹ אפשר להציע שתפיסה זו של בית שמאי מעוגנת בפשט הפסוקים: הם לומדים על שביתה מוחלטת מ"מלאכתך", ממלאכות. הפסוק שמביאים בית הלל ואותו מעמידים בית שמאי כמתייחס למקרים כמו אלה המובאים בברייתא עוסק ב"מעשיך", מעשים הם יותר קרובים להתרחשות טבעית, המקרים המובאים בברייתא הם 'מעשים', ולא 'מלאכות', ולכן מותרים.

פרק ג: בבלי – מנוחת האדם, פיזי ומטאפיזי

1.ג. מכילתא דר' ישמעאל

לפני שנעבור אל הבבלי, נציג את הדרשה המצוטטת שם בהקשרה המלא (פסוקים ומכילתא):

הפסוקים בשמות:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֵׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבֵת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ
וַיִּנְפֹּשׂ בֶּן אֲמָתֶךָ וְהָגֵר. וּבְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֵלֶיכֶם תִּשְׁמְרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים
אֲחֵרִים לֹא תִזְכְּרוּ לֹא יִשְׁמַע עָלַי פִּיךָ (שמות כג, יב-יג).

המכילתא, המקור של רב יוסף:¹⁰

ובכל אשר אמרתי אליכם וגו'; רבי מאיר אומר: לעשות דברי תורה עליך
חובה. רבי אליעזר אומר: לעשות מצות עשה מצות לא תעשה. רבי אליעזר
בן יעקב אומר: אין לי אלא מה שפרט הכתוב, שאר דקדוקי פרשה מנין?
תלמוד לומר: ובכל אשר אמרתי אליכם.
דבר אחר: ובכל אשר אמרתי וגו', – למה נאמר? לפי שהוא אומר: לא
תעשה כל מלאכה (שמות כ:ט'), אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה.
דברים שהן משום שבות מנין? תלמוד לומר: ובכל אשר אמרתי אליכם
תשמרו, להביא דברים שהן משום שבות.
דבר אחר: ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו – להביא שביתת כלים
(מכילתא שמות כג).

נראה שאפשר להציע שתי אפשרויות מרכזיות להבנת דין "שביתת כלים" בדרשת
המכילתא:

1. פסוק יב מדבר על שביתת שור וחמור, עבד וגר. המילים "ובכל אשר", הפותחות את פסוק יג, מרבות גם שביתת כלים, כדין בפני עצמו, בדיוק כמו שביתת בהמות או עבדים. הצעה זו הולכת בכיוון דרשת ה"דבר אחר" הראשונה.
2. חכמים לומדים מלשון פסוק יג "תשמרו" צורך בגזירות ובחומרות, הרחבה של הדינים והרחקת האדם מן העברה. לפי זה, שביתת כלים היא

¹⁰ טענה מחקרית חזקה טוענת שעורך המכילתא הוסיף את דרשת רב יוסף, ואין לה מקור חוץ מהגמרא שלנו. לכן נתייחס בדברינו בעיקר לפסוק בהקשרו, ולא לדרשה עצמה.

גזרה שמרחיבה את הלכות שבת ולא דין עצמאי. הצעה זו הולכת בכיוון דרשת ר' מאיר ור' אליעזר, אבל עם זיקה לפסוק הקודם. שתי האפשרויות מדברות בשפה של שביתת כלים. במכילתא, וכמו שנראה גם בבבלי, המחלוקת מצומצמת, היא רק בדין הספציפי 'שביתת כלים'.

2. גמרא

בהצגת היסודות העולים מן הבבלי נתעסק פחות בשיטת ב"ה, ונשתדל להעמיק יותר בשיטת ב"ש.

תנו רבנן: פותקין מים לגינה ערב שבת עם חשיכה, ומתמלאת והולכת כל היום כולו. ומניחין מוגמר תחת הכלים (ערב שבת) ומתגמרין והולכין כל היום כולו. ומניחין גפרית תחת הכלים (ערב שבת עם חשיכה) ומתגפרין והולכין כל השבת כולה. ומניחין קילור על גבי העין, ואיספלנית על גבי מכה (ערב שבת עם חשיכה) ומתרפאת והולכת כל היום כולו. אבל אין נותנין חטין לתוך הריחים של מים אלא בכדי שיטחנו מבעוד יום.

מאי טעמא? - אמר רבה: מפני שמשמעת קול. אמר ליה רב יוסף: ולימא מר משום שביתת כלים! דתניא: ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו - לרבות שביתת כלים. אלא אמר רב יוסף: משום שביתת כלים.

והשתא דאמרת לבית הלל אית להו שביתת כלים דאורייתא - גפרית ומוגמר, מאי טעמא שרו? - משום דלא קעביד מעשה. אונין של פשתן מאי טעמא שרו? - משום דלא עביד מעשה, ומינח ניחא. מצודות חיה ועוף ודגים, דקא עביד מעשה, מאי טעמא שרו? - התם נמי, בלחי וקוקרי, דלא קעביד מעשה.

והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא - בית שמאי היא ולא בית הלל. לבית שמאי, בין דקעביד מעשה בין דלא קעביד מעשה - אסור. לבית הלל, אף על גב דקעביד מעשה - שרי. והשתא דאמרת: דלבית שמאי אף על גב דלא עביד מעשה - אסור, אי הכי מוגמר וגפרית מאי טעמא שרו בית שמאי? - התם מנח אארעא. גיגית ונר וקדרה ושפורד מאי טעמא שרו בית שמאי? - דמפקר להו אפקורי.

מאן תנא להא, דתנו רבנן: "לא תמלא אשה קדרה עססיות ותורמסין ותניח לתוך התנור ערב שבת עם חשכה. ואם נתנן - למוצאי שבת אסורין בכדי שיעשו. כיוצא בו, לא ימלא נחתום חבית של מים ויניח לתוך התנור ערב שבת עם חשכה, ואם עשה כן - למוצאי שבת אסורין בכדי שיעשו?"

לימא בית שמאי היא ולא בית הלל! - אפילו תימא בית הלל, גזירה שמא יחתה בגחלים (בבלי, שבת יח ע"א-ע"ב).

הגמרא מביאה ברייתא מבלבלת, שיש בה גם היתרים רבים וגם איסור להשתמש באבני ריחיים, ומנסה להבין כשיטת מי הברייתא, מה טעם ההבדלים בין ההיתרים לאיסור, ואיך התפיסות המופיעות בברייתא מתיישבות עם המשניות. לפי פשט הגמרא ועיקר שיטת הראשונים, נראה שיש שלוש אפשרויות מרכזיות להעמדת הברייתא:¹¹

1. רבה: הברייתא היא שיטת ב"ה, והם אוסרים אבני ריחיים כי הן יוצרות רעש.
 2. הצעה ראשונה בעקבות רב יוסף: הברייתא היא שיטת ב"ה, ויש להם דין שביתת כלים דאורייתא כשהכלי פועל, ולכן ריחיים – העושות מלאכה אקטיבית – יהיו אסורות, ושאר הכלים בברייתא ובמשניות מותרים, שהרי אינם עושים מלאכה.
 3. הצעה שניה בעקבות רב יוסף ובעקבות רב אושיעא בשם רב אסי: הברייתא היא שיטת ב"ש, ולשיטתם יש שביתת כלים דאורייתא גם כשהכלי פסיבי, אך הם מתירים כשהפעולה מתרחשת בלי כלי – "מונח אארעא", או כשהכלי מופקר.
- בהמשך דף יח ע"ב מביאה הגמרא עוד ברייתא, המתייחסת לאיסורים להניח תורמוסין או מים לבישול רגע לפני השבת, ושואלת כשיטת מי הברייתא ומציעה שתי אפשרויות:

1. שיטת ב"ש, ויש להם שביתת כלים דאורייתא.
2. שיטת ב"ה, ואין להם שביתת כלים דאורייתא אבל יש להם גזרה "שמא יחתה", גזרה האוסרת שימושים שונים בכלי אש שונים, מתוך חשש שמא האדם יבוא להתעסק באש בשבת.

עוד התייחסות משמעותית לשיטת בית שמאי יש בדף יט, שם שואלת הגמרא למה ב"ש מודים לב"ה בקורות בית הבוד, ומשיבה שהנחת קורות בית הבוד בשבת

¹¹ בניגוד לרש"י ולרשב"א, התוספות לא מקבלים את האפשרות השנייה שנציג, לשיטתם ברור גם לרב יוסף שלב"ה אין שביתת כלים. ראה תוספות "ולימא", רשב"א "והשתא", ורש"י "והשתא" דאמרת.

אסורה רק מדרבנן,¹² ושטעם איסורי ב"ש ככול המשניות הוא גזרה שגוזרים רק על מלאכות שהן בעצמן איסורי דאורייתא.

ושוין אלו ואלו שטוענין כו'. מאי שנא כולהו דגזרו בהו בית שמאי, ומאי שנא קורות בית הברד ועיגולי הגת דלא גזרו? - הנך דאי עביד להו בשבת מיחייב חטאת - גזרו בהו בית שמאי ערב שבת עם חשכה, קורות בית הברד ועיגולי הגת דאי עביד להו בשבת לא מיחייב חטאת - לא גזרו (יט ע"א).

לפני שנראה את הצעות הראשונים בהבנת בית שמאי, נתעכב רגע על שיטת בית הלל לפי רבה: אין שביית כלים, היא לא מעניינת, לא ה'שביתה של העולם', ולא השאלה 'מה אני עושה בשבת', לא משנה אם מצוות השבת היא בחפצא או בגברא, הכלים אינם חלק מהשביתה. אז למה בית הלל אוסרים שימוש באבני הריחיים? רבה אומר ש"מפני שמשמעת קול",¹³ דהיינו האווירה וההקשר כן משפיעים, הם כן משמעותיים לבית הלל. מנוחה אמיתית יכולה להגיע רק כשיש שקט, כשאין רעש של חילול שבת. לא מפריע לב"ה שכלים הנמצאים בזיקה ליהודי עובדים פיזית, אלא אם יפגעו באטמוספירת המנוחה השקטה שלו.

3.ג ראשונים

נחזור להצעות הראשונים בהבנת שיטת בית שמאי, ודרכם ננסה להציע מהי פרשנות הבבלי למחלוקת.

¹² הגמרא מדברת על מקרה שבו הזיתים והענבים עברו שלב ראשוני של ריסוק, ראה רש"י ד"ה "דאתי ממילא".

¹³ נחלקו ראשונים ואחרונים על טעם האיסור שיש בהשמעת הקול. לעיון נוסף: חידושי הריטב"א מסכת שבת דף יח עמוד א, מחזור ויטרי סדר הלכות שבת (עמ' 121-142) סימן ט, ספר התרומה הלכות שבת סימן רכ, אורחות חיים (לרא"ש) חלק א הלכות שבת, תוספות הרא"ש מסכת מועד קטן דף יא עמוד א. ואכמ"ל.

רש"י:

דהא על כרחיך האי מתניתא בית הלל מדרשי בהנך וקתני דרחיים אסור משום שביתת כלים" (יח ע"א ד"ה והשתא דאמרת). בניגוד לתוספות שנראה בהמשך, רש"י מבין שההצעה של רב יוסף היא להעמדת הברייתא בשיטת ב"ה כשיש להם איסור שביתת כלים.

תוספות:

ולימא מר משום שביתת כלים – ואם תאמר למאי דמסיק מאן תנא שביתת כלים דאורייתא ב"ש מאי פריך רב יוסף ולימא מר משום שביתת כלים וכי אינו יותר טוב כמו שמפרש רבה שמשמעת הקול ואתי כב"ה ו"ל דלא סבירא ליה לרב יוסף טעמא דהשמעת הקול כלל ומסתברא ליה טפי לאוקמה כב"ש משום שביתת כלים ונראה דרבה סבר דטעמא דב"ש לאו משום שביתת כלים הוא אלא סבר דטעמא דב"ש דגזרינן דילמא אתי למעבד בשבת דאי לרבה נמי טעמא דב"ש משום שביתת כלים למה היה צריך רב יוסף להביא הברייתא והא מתני' היא דאסרי בית שמאי משום שביתת כלים ועוד דאמר לקמן (דף יט.) הני דאי עביד להו בשבת חייב חטאת גזרו בית שמאי עם חשכה משמע דטעמא דבית שמאי משום גזירה ולא משום שביתת כלים ולרב יוסף לא תקשה אמאי [לא] אסרי בית שמאי טעינת קורה משום שביתת כלים דהתם אתי ממילא טפי מכל הנך דמתניתין ואם תאמר לרבה הך ברייתא דשביתת כלים אמאן תרמייה ויש לומר דרבה סבר דברייתא דשביתת כלים בית שמאי היא והיכא דעביד מעשה אבל היכא דלא עביד מעשה כי הנך דמתני' טעמייהו משום גזירה ומצודות דמתני' בלחי וקוקרי (שם).

תוספות מציעים פרשנות לשיטת רבה ורב יוסף: רבה מבין שהברייתא היא שיטת ב"ה כמו שהצענו, ואין להם שביתת כלים. את הדרשה שמביא רב יוסף המלמד את דין שביתת כלים הוא מעמיד רק לשיטת ב"ש, ורק כשהכלי אקטיבי. אבל זה לא נוגע למחלוקות שבמשניות שלנו שם הכלים פסיביים. טעם איסורי ב"ש במשניות הוא גזרה "שמא אתי למעבד בידיים",¹⁴ שאותה גוזרים רק על מלאכות

¹⁴ קצת כמו גזירת "שמא יחתה" של ב"ה, בצורה מורחבת הרבה יותר.

האסורות מדאורייתא, כמו שמתרצת הגמרא בדף יט.¹⁵ רב יוסף מציע את הדרשה של דין שביתת כלים לב"ש, וטוען שטעם האיסורים בברייתא (טחינת ריחיים) ובמשניות הם שביתת כלים כדין דאורייתא, גם כשהכלי פסיבי.

רשב"א

והשתא דאמרת בית הלל אית להו שביתת כלים כו'. פירש רש"י ז"ל דהא על כרחיך הא ברייתא ב"ה היא מדשרי בהנך וקתני דריחים אסור משום שביתת כלים, מוגמר וגפרית מאי טעמא שרו. ולא ידעתי מה ראה רבנו ז"ל לפרש כן, דהא אפשר דברייתא לרב יוסף ב"ש היא, ופלוגתא דמתניתין בשביתת כלים היא דב"ש אית להו וב"ה לית להו וכדאיתא במסקנא. אלא מסתברא דמאי דאמרינן הכי בהדיא ב"ה אית להו שביתת כלים, היינו משום דקא סלקא דעתך דכיון דלאוקימתא דרבה אתיא ברייתא כב"ה, אם איתא דב"ה לית להו שביתת כלים לא הוה מפיך לה רב יוסף לברייתא לבר מהלכתא ולאוקומיה בשביתת כלים כב"ש, אלא מסתמא ס"ל לרב יוסף דב"ה אית להו שביתת כלים וברייתא ב"ה ולא ב"ש, ופלוגתא דמתני' באונין של פשתן וצמר ליורה לאו בשביתת כלים היא דהא אפילו ב"ה אית להו שביתת כלים, אלא פלוגתייהו משום גזירה היא במלאכות דאורייתא הנגמרות בשבת דב"ש אית להו וב"ה לית להו, וכיון שכן ברייתא דקתני פותקין מים לגנה ב"ה ולא ב"ש. ואפשר נמי דלרב יוסף ברייתא כולי עלמא היא וכולהו לית להו גזירה, אלא בשביתת כלים גופא פליגי, דב"ה לית להו שביתת כלים אלא היכא דקעביד הכלי מעשה וכדאמרינן נמי בגמ' בסמוך, וב"ש אית להו אפילו לא קא עביד מעשה כאונין של פשתן דמתניתין וכדאמרינן בגמרא למסקנא.

ויש לפרש עוד דעל כרחיך ברייתא ב"ה ולא ב"ש, דאי פלוגתא דמתניתין **בגזירה** ברייתא לאו ב"ש מדשריא כל הנך, ואי פלוגתא דמתניתין **בשביתת כלים** ברייתא לאו ב"ש מדשריא מוגמר וגפרית (רשב"א, שבת יח ע"א).

הרשב"א מחזק את רש"י – רב יוסף מציע את הדרשה של שביתת כלים לשיטת ב"ה. אם גם לב"ה וגם לב"ש יש שביתת כלים למה הם חולקים במשנה? הוא עונה

¹⁵ שיטה זאת של רבה מחוזקת מהתבוננות במבנה הפרק: הפרק עוסק בהלכות היום השישי, קשה יותר לטעון שהוא עובר לדרון פתאום בשביתת כלים, שהוא דין או גזרה עצמאית שלא קשור לרצף הפרק.

שלב"ה יש שביתת כלים רק כשהכלי אקטיבי, ולכן הם מתירים במשנה, בה הכלים פסיביים. לטעם איסורי ב"ש הוא מציע שתי אפשרויות: אפשרות אחת היא גזרה על מלאכות דאורייתא הממשיכות לשבת, ואפשרות שנייה היא שדין שביתת כלים הוא דין רחב יותר, והוא חל גם על כלים כשהם פסיביים. בהמשך הוא חוזר על אותן שתי האפשרויות – או גזרה או דין עצמאי ומורחב של "שביתת כלים".

ריטב"א:

מאי שנא כולהו דגזרי ב"ש וכו' אמרי כולהו אי עביד בשבת מיחייב חטאת גזרי ב"ש. תמיהא מילתא מאי גזרה, דהא איסורא דאורייתא הוא לב"ש משום שביתת כלים, ובתוספות תירצו דסוגיין הכא כרבה דפריש לעיל טעמא דריחים מפני שמשמעת את הקול, וס"ל דאפי' לב"ש ליכא במוגמר וגפרית ואונין ויורה וכל מידי דלא עביד מעשה משום שביתת כלים וברייתא דקתני ובכל אשר אמרתי אליכם לרבות שביתת כלים אליבא דב"ש היינו בכלים דעבידי מעשה, אבל טעמא דב"ש במתני' אינו אלא משום גזירה דילמא עביד בידים, וכל זה אינו מחזור, ויותר נראה לומר דגזרה דאמרינן הכא לאו גזירה דרבנן אלא איסורא וגזירה דאורייתא, דלב"ש איסור שביתת כלים מן התורה כדי שינוח ולא יבא לעשות מלאכה בעצמו, ובפ"ק דחולין (ו' א') נקטינן כרבי מאיר דגזר רובא אטו מיעוטא וכו', לומר דאסר מדינא דחייש למיעוטא, וכדכתיבנא התם, כנ"ל (חידושי הריטבא, יט ע"א).

הריטב"א חולק על התוספות,¹⁶ המסבירים שהגמרא בדף יט – האומרת שב"ש אוסרים משום גזרה – היא רק לשיטת רבה. הוא תמה על הגמרא, ברור לו שאי אפשר להגיד שטעם ב"ש הוא גזרה, ברור שתוקף האיסורים שלהם הוא דאורייתא. אבל לשונו מטעה: "איסורא וגזירה דאורייתא", איסור דאורייתא? או גזרה? בהמשך שם הוא מביא טעם: "כדי שינוח ולא יבא לעשות מלאכה בעצמו"; האם הטעם הוא לכתחילה – "שינוח", והוא איסור דאורייתא? או שהטעם הוא "ולא יבוא לעשות מלאכה בעצמו" – גזרה?

¹⁶ ד"ה ולימא.

לשון הריטב"א לא ברורה, ואם נביט אחורה ונסכם את שיטות הראשונים שראינו נשים לב שגם שם אין סדר ברור – כולם מסכימים שלב"ש יש שביתת כלים דאורייתא כשהכלי אקטיבי, השאלה מה קורה כשהוא פסיבי: תוספות יגידו שלפי רבה יש גזרה, ולפי רב יוסף יש דין דאורייתא. הרשב"א הציע שתי אפשרויות, או גזרה או חלק מדין דאורייתא.

יש ערכוב בין קולות הטוענים שתוקף האיסור הוא גזרה, לבין קולות הטוענים שדין שביתת כלים הוא דין עצמאי ותוקפו מדאורייתא. הבלגן קיים בשני מישורים: מישור אחד הוא בהבנת הגמרות: יכול להיות שבית שמאי טוענים שיש גם גזרה וגם דין עצמאי, כפי שעולה בהצעת התוספות להבנת רבה, ובהצעה הראשונה של רשב"א. מישור שני הוא טענות הראשונים: התוספות והרשב"א מציעים שדין שביתת כלים הוא גם גזרה וגם דין עצמאי. עולה על כולם הריטב"א – לשיטתו אין שני שלבים או חילוקים בדרגות ובטעמי האיסור, ואין גם גזרה וגם איסור דאורייתא עצמאי, אין שני צדדים שונים של גזרה או איסור; אלא הריטב"א מאחד אותם – הגזרה היא איסור דאורייתא, האיסור דאורייתא הוא גזרה.

ננסה להסביר את הדברים בעזרת דיוק בלשון הריטב"א: ברור שהטעם של בית שמאי בטענת ה"איסור-גזרה" שלהם הוא "כדי שינוח". ב"ש רוצים שהאדם ינוח בשבת, לכתחילה; שהאדם ישבות,¹⁷ השבת והלכותיה ניתנו בשביל לייצר סביבה של מנוחה. כדי שהאדם ישבות הם גוזרים על הכלים שלו, גם כשהם פסיביים, כדי שאדם לא יהיה טרוד בהתרחשות של מלאכות דאורייתא. לטובת מנוחת האדם בית שמאי מרחיבים את השביתה גם על הסוכב אותו. לכן נוכח קול האומר "גזרה", ולא דין עצמאי. לפי ההבנה הזאת בדברי הריטב"א, יוצא שב"ש מבינים שתוקף הגזרה שלהם הוא דאורייתא – כביכול התורה גזרה את הגזרה ולא חכמים. רבים מהציוויים והאיסורים בהלכות שבת יוצרים לאדם סביבה של מנוחה, יום של מנוחה. אחד היסודות בהלכות שבת הוא 'מנוחת האדם', וגזירת שביתת כלים

¹⁷ שונה לגמרי מהמקורות הישראליים שראינו בתחילת המאמר, הטוענים בדרכים שונות לשבת מוחלטת, לה'.

משרתת את אותו הטעם, היא שומרת את מנוחת האדם, ולכן היא בעלת אותו מעמד כמו שאר ציוויי ואיסורי התורה על השבת – דאורייתא, היא מובילה לקיום של אותה מהות כמו רבות מהלכות השבת. במילים אחרות, דין שביתת כלים הוא גזרה המכוונת למטרת ציוויי השבת, ולכן למרות שהיא גזרה, היא מקבלת מעמד של דאורייתא.

למה התורה רוצה כל כך שהאדם ינוח, עד כדי כך שב"ש מבינים שכול המרחב שסביבו צריך גם הוא לנוח? מה יש במנוחה הזאת? זהו פתח לדיון גדול ורחב הרבה יותר מהסוגיה שבה עסקנו כאן. ננסה להציע כיוון אחד מרכזי בקצרה: הרמב"ם והרמב"ן מדברים על שבת כיום זכירה של יסודות האמונה: העולם נברא, יש בורא וכו'. ניתן להדגיש פן אחר בשבת, שלא מבוסס על בריאת העולם ועל אפסיות האדם אל מול הבורא הגדול, אלא את ה"אות", "ברית". המנוחה של האדם מגיעה כחלק מזה, כמקבילה לשביתתו של ה'. 'שביתה' היא הפעולה שה' עשה בסוף הבריאה, אנחנו בשביתתנו מנסים להידמות לו. מה הוא עשה כשהוא שבת? מה המנוחה מאפשרת? היא מאפשרת להתרומם מעבר לרצף העשייה, ולחשוב על המהות. בזמן התהליך מצטמצמת נקודת המבט, אך בסופו אפשר להתבונן בראשיתו; בחזון, בשאיפה, ביעד, באידאה הראשונית, בדרך שעברנו ובדרך שצריך לעבור, ולחזור לעשיית השבוע, מחוברים לשורש. במובן הזה השבת היא הברית, אנחנו וה' ביחד מתעלים מעל מציאות החול, חוזרים להתבונן בבריאת העולם, ומשם עם ישראל חוזר לעשייה מדויקת ומכוונת יותר בימי השבוע. ההתבוננות הזאת, ההתעלות מעל חיי הטבע והחול,¹⁸ המבט העמוק שמכוון את עשיית השבוע, מצריכים שביתה כמה שיותר מוחלטת, ראש כמה שיותר נקי, שכל המציאות הסובבת את האדם תיתן לו את המנוחה שהוא צריך. אולי לכן ב"ש גוזרים גזרה שהיא איסור תורה, הרחבת של דיני התורה שנשמעת כגזרה, אבל עם תוקף דאורייתא, כי זאת סוג השבת שהתורה מנסה לייצר.

¹⁸ פה יש נקודת חיבור של מה שדייקנו בירושלמי: השבת היא התעלות מעל לטבע, ולכן גם לב"ש דברים טבעיים לא מחויבים בשביתה.

סיכום

ראינו את המחלוקת במשניות, והצענו בעקבות המקורות השונים טעמים שונים למחלוקת. המקורות הישראליים מציגים את המחלוקת כמהותית ורחבה יותר מאשר הופעתה בבבלי, שם המחלוקת היא נקודתית לעניין שביתת כלים, והיא לא כוללת עוד תחומים כמו שביתת הגוי.

הצענו שיסוד המחלוקת במיכלתא דרשב"י קשור לתפיסת ימי החול והעשייה, והוא תלוי בהבנת מצוות השבת – האם צונו לשבות לה', או כמו ה'. הצענו בנוסף אפשרות שיסוד מצוות השבת הוא סוציאלי, ולכן אין טעם בשביתת הכלים.

בירושלמי ובתוספתא ראינו מחלוקת מצומצמת יותר, עם נקודות הסכמה בין הבתים. הצענו שבית הלל תופסים את השבת כציווי "גברא", ושבית שמאי תופסים את השבת כציווי "חפצא", כשהחפצא היא מרחב הזמן.

הצגנו את המקורות מהמיכלתא דר' ישמעאל, ואת המחלוקת בבבלי בעקבותיהם. ראינו איך לאורך כל הדרך; כבר במכילתא עצמה, בהבנת הגמרא ובהבנת הראשונים, לא ברור מהו יסוד דין שביתת כלים: האם הוא גזרה דרבנן, שתפקידה לשמור את האדם מההתעסקות המסוכנת בכלים, שאולי הוא יחטא בעזרתם ויעבור על איסורי תורה? או שהדין הוא דין עצמאי, לכתחילה, עם תוקף דאורייתא. הצענו בעקבות הריטב"א שמדובר במין שילוב של שניהם, שנותן תוקף דאורייתא להלכה שתפקידה הוא לשמור על מנוחת האדם. בחלק האחרון הצענו כיוון מחשבה אחד על חשיבות המנוחה ביום השבת.

הרוצה ללמוד רעיונות רוחניים יותר ולמדניים פחות בעקבות הסוגיה, מוזמן לעיין בצדקת הצדיק סימן קצ"ז, ובשפת אמת על פרשת וישלח.